

Martin Groman

Novináři ve stranické linii

Řízení regionálního tisku
v Československu v letech
1948–1956 na příkladu
libereckého regionu

Novináři ve stranické linii

Řízení regionálního tisku v Československu
v letech 1948–1956 na příkladu libereckého regionu

Martin Groman

Recenzovali:

prof. PhDr. Zdeněk Jirásek, CSc.

PhDr. Jaromír Mrňka, Ph.D.

**Financováno
Evropskou unií**
NextGenerationEU

**Národní
plán
obnovy**

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

Publikace byla vydána za podpory Ministerstva školství, mládeže
a tělovýchovy a Národního plánu obnovy v rámci projektu
Transformace pro VŠ na UK (reg. č. NPO_UK_MSMT-16602/2022).

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Praha 2023

Redakce Barbora Klímová

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova, 2023

© Martin Groman, 2023

Na obálce použita fotografie s dobovým textem: Továrna na obráběcí stroje
TOS Čelákovice – v prosincových údernických směnách zde bylo dosaženo
nejvyšších výkonů. Na sn. odborářský tisk na závodě je důležitým činitelem.

Photography © Národní archiv, f. KSČ-ÚV (1945–1989) – oddělení
stranických orgánů – krajské, městské a okresní konference, zasedání a plány
práce KV a MV KSČ 1945–1960 (19/1), a. j. 403; Národní archiv, f. KSČ-ÚV
(1945–1989) – ústřední kulturně propagační komise a kulturně propagační
oddělení (19/7), a. j. 392/2; SOkA Liberec, f. 55 Stráž severu 1945–1952.

Cover photo © ČTK / Švorčík Věněk

ISBN 978-80-246-4975-7

ISBN 978-80-246-5093-7 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Obsah

Část I. Sami u moci, a přitom v krizi	7
1. Komunistická diktatura, nebo režim v krizi?	8
1.1 Pojem krize – jeho vymezení a projevy v aparátu KSČ i médiích dané doby	11
1.2 Komunistická diktatura, panství a ustavující fáze režimu	14
2. Současný stav výkladů a pramenná základna textu	19
2.1 Od mocenského monopolu k vyjednanému panství (Zdroje a stav výzkumu k tématu komunistické diktatury a představ o centralizovaném řízení)	19
2.2 Hledání zapomenutých místních příběhů (Relevantní zdroje a stav dosavadního výzkumu k tématu libereckého kraje a okresu v letech 1948–1956)	24
2.3 Struktura textu	28
3. Vztah centra a regionu v Československu v letech 1948–1956	33
3.1 Vymezení pojmů pohraničí, místní, lokální a region	36
3.2 Pojem region jako předmět mediálních studií a jeho dnešní využití	43
Část II. Československý novinář slouží lidu (Postavení novináře v ustavujícím období komunistické diktatury a jeho kořeny)	47
Část III. Nespokojené centrum (ÚV KSČ a jeho vztah k regionální propagandě v letech 1948–1956)	63
1. Role ÚV KSČ ve vztahu ke krajským výborům KSČ, naplňování směrnic a metody dohledu nad regionálním tiskem a jejich plnění	64
2. „Stranický tisk pomůže najet na správné metody práce“	67
2.1 „Neumíme dát lidem radost z práce“	80

Část IV. Složitý region

(Pohraniční region mezi vyhnáním a ustavováním nového režimu)	103
1. Vývoj struktury OV KSČ v Liberci v letech 1948–1956 a role médií v systému organizace práce v aparátu KSČ	104
1.1 Doba ustavování	104
1.2 Prověrky a konec ustavující fáze okresního aparátu strany	120
1.3 Vznik a vývoj nového systému řízení KSČ a role (stranického) tisku v něm	127
2. Rok 1956, jeho odraz v činnosti libereckého OV KSČ, vliv na řízení stranické práce a na roli (stranického) tisku v ní	162

Část V. Problematická redakce

(Liberecká Stráž severu jako příklad periodika, které se nepodařilo požadovaným způsobem zvládnout)	177
1. Stráž severu a rok 1948	178
1.1 Únor 1948 v redakci Stráže severu	186
1.2 Složení redakce po únoru 1948	197
1.3 Náklad listu	203
1.4 Činnost redakce po únoru 1948	207
2. Soudní spory Stráže severu vedené před únorem 1948 a jejich dohra v březnu 1948	215
3. Kritika ve Stráži severu	220

Část VI. Tyto noviny jsou bez humoru

(Vesnické noviny jako ryze lokální tiskoviny na okraji zájmu a marná snaha o jejich řízení)	237
1. Vesnické a žňové noviny v mocenském systému KSČ	239
1.1 Spory o dohled nad vesnickými novinami	252
 Závěr. Ústřední výbor daleko, pánbůh vysoko? Řízení regionálního tisku od snah o jeho ovládnutí po korekci chyb a přešlapů	260
 Resumé	265
Seznam zkratk	267
Použitá literatura	269
Seznam vyobrazení – zdroje	274

Část I

Sami u moci, a přitom v krizi

1. Komunistická diktatura, nebo režim v krizi?

Pro proces transformace české, respektive československé společnosti po roce 1989 je příznačné, že trvalo téměř celé desetiletí, než si veřejnost, publicisté, ale také vědci zabývající se našimi moderními dějinami začali hlouběji všimnout, že období komunismu a jeho vlády v Československu bylo o poznání strukturovanější, než se na první pohled zdálo. Samozřejmě v obecném povědomí nechyběla reflexe přelomových či „krizových“ let 1948, 1953, 1956, 1968–1969 či 1977 a jejich příčin a následků; let spojených s únorovým převzetím moci, měnovou reformou, XX. sjezdem KSSS, reformami pražského jara nebo děním kolem provolání Charty 77. Historiografie ale minimálně v prvním desetiletí po listopadu 1989 akcentovala převážně totalitární model komunistického režimu a upínala se hlavně k jeho mocenskopolitické rovině a k jejím represivním projevům; pojímala komunistickou diktaturu jako hierarchicky, centrálně řízenou. V publicistice či politické argumentaci je pak tento pohled na komunistickou diktaturu patrný a přítomný dodnes.

Komunistický režim přitom procházel po celou dobu svého trvání před společností tu více tu méně dobře tajenými krizemi a restrukturalizacemi. Ať už to bylo na počátku 50. let 20. století, kdy se režim teprve ustavoval, nebo v první polovině let šedesátých, kdy se ve vedení KSČ začali prosazovat politici s vizí tzv. demokratického socialismu, nikoli rigidní stalinisté, nebo opakovaně v době normalizace, kdy se československé vedení strany a státu (de facto personálně monolitické od roku 1969) muselo vypořádávat jednak se sílící revoltou skupin disidentů, ale i s latentní nespokojeností velké části tehdejší československé společnosti s jejími životními standardy a perspektivami, ale především v druhé polovině osmdesátých let s ambicemi a vizemi moskevského vedení tamní komunistické strany prosazujícího politické a především ekonomické

reformy označované jako perestrojka. Všechny tyto momenty (a samozřejmě také další motivy jako ekonomické problémy, nespokojenost občanů s nedostatkem některých typů zboží, nekonformnost skupin intelektuálů, zemědělců, ekonomů či vědců, ale i dělníků) relativizovaly mocenský monopol KSČ ve státě, a navíc působily nemalé pnutí uvnitř stranického aparátu a systému jeho práce.

Dá se tak konstatovat (a předkládanou prací se to pokoušíme na poli mediálních studií doložit), že komunistický režim už na samém počátku své existence de facto nepřiznaně a neveřejně rezignoval na ideologickou premisu, že strana (zde i v dobovém kontextu míněna samozřejmě KSČ) je hybnou silou veškerého dění ve státě a že ovládá celou společnost, celý systém státní správy, a tudíž mu bezvýhradně dominuje. Snaha naplnit v časově krátkém rozmezí několika let „projekt cíleného přetváření společenské struktury v kvalitativně odlišnou socialistickou společnost, který těžil z rezervoáru marxisticko-leninské ideologie a inspiraci hledal ve stalinském příkladu její aplikace“,¹ se tak do důsledku nenaplnila a KSČ musela hledat alternativní postupy a metody, jak cíle dosáhnout, nebo jej aspoň nepopřít a neobětovat. Sama už v ustavujícím období svého režimu musela přejít od centralisticky řízeného systému moci spojeného s představou ideově souznějící společnosti k mnohem atomizovanějšímu, decentralizovanému systému řízení, korigovanému z mocenského centra direktivami a především ideologickým a mocenským tlakem. Historik Jiří Knapík ve svých studiích mapujících kulturní politiku po únoru 1948 opakovaně například popisuje rozpory a změny, které zaznamenala spolupráce ministerstev kultury či informací na jedné straně a příslušných oddělení a odborů ústředního či krajského a okresního aparátu KSČ na straně druhé.² Zjednodušeně řečeno – dokládá, že aparát strany musel už v průběhu prvních měsíců a let svého mocenského monopolu přejít například v oblasti kultury od představy, že pracovníci ÚV KSČ a jeho aparátu budou celý stát centrálně řídit, k systému, kdy delegovali mnohem větší pravomoce a iniciativu do rukou pracovníků státní správy či regionálních výborů KSČ a sami vykonávali spíše dozor a korigovali případná odchýlení.

1 Jaromír Mrňka: *Svěhlavá periferie. Každodennost diktatury KSČ na příkladu Šumperska a Žábřezska v letech 1945–1960*, Praha: ÚSTR, 2015, s. 10.

2 Viz Jiří Knapík: *Kdo byl kdo v naší kulturní politice 1948–1953: biografický slovník stranických a svazových funkcionářů, státní administrativy, divadelních a filmových pracovníků, redaktorů*, Praha: Libri, 2002. Jiří Knapík: *Únor a kultura. Sovětizace české kultury 1948–1950*, Praha: Libri, 2004. Jiří Knapík: *V zajetí moci. Kulturní politika, její systém a její aktéři 1948–1956*, Praha: Libri, 2006.

Na tématu řízení regionálního tisku mezi lety 1948 a 1953, respektive 1956 se tak pokusíme nastínit úskalí, kterými musel komunistický režim procházet při hledání optimálního a především kýženého způsobu vládnutí a prosazování své politické a ideologické agendy, a demonstrovat to budeme na vzájemném vztahu ústředního politického aparátu a jeho regionálních výborů. Zatímco výchozí bod, únor 1948 (i když s logickými přesahy do období předešlého), je zřejmý, vymezit časovou hranici, kdy bylo možno režim považovat za v zásadě ustavený, se ukázalo jako složitější. V roce 1953 režim procházel dílčími krizemi spojenými s úmrtím idealizovaných postav Josifa Stalina a Klementa Gottwalda, ale také odporem společnosti proti měnové reformě, v roce 1956 se pak musel vyrovnávat s relativizací zvenku – ať už pod vlivem odhalení kultu osobnosti na XX. sjezdu KSSS, nebo z něj pramenících revolt v Polsku nebo Maďarsku. Mezi těmito zjevnými milníky se ale uvnitř stranické hierarchie odehrávala řada dílčích kroků a úprav mocenského systému, jejichž důsledkem bylo, že KSČ jako největší mocenská síla ve státě postupně ustupovala od ideálu přímé dominance například nad jednotlivými regiony a sférami života společnosti. Postupně tak narůstala důležitost regionálních představitelů moci a jejich vůle či schopnost prosadit na svém poli centrální mocenské ambice a plány, což se přirozeně neobešlo bez řady kompetenčních sporů.

Média, od centrálních přes regionální až po ta vyloženě lokální, v tomto procesu byla nejen jakousi nástěnkou komunistické strany určenou pro indoktrinaci soudobé společnosti, nejen odrazem společenských změn a vnitrostranických pohybů, ale také jejich aktivním účastníkem a jednou ze zásadních platform pro uskutečnění dobových vizí o nové, socialistické společnosti. Samotný systém dohledu nad tiskem, utvářený a precizovaný právě v tomto ustavujícím období, se tak ukazuje jako jedna z vhodných platform, na níž lze nejednoznačnost či problematičnost procesu formování komunistické diktatury demonstrovat. Média se právě v této době postupně proměňovala v ne vždy právě ideálně fungující nástroj masové ideologické indoktrinace společnosti a šíření stranické propagandy, který se definitivně ustavil právě v mezidobí let 1953 až 1956, nikoli bezprostředně po únoru 1948.

1.1 Pojem krize – jeho vymezení a projevy v aparátu KSČ i médiích dané doby

Ve chvíli, kdy jsem začal sledovat archivní materiály týkající se regulace tisku v regionu Liberec v letech 1948–1953 pro účely této práce, došel jsem k závěru, že systém řízení strany byl v krizi sám o sobě. Přičemž samotný termín *krize* zde na rozdíl například od Alexeje Kusáka nebo Karla Kaplana chápu jako mnohem širší projev pramenící nejen z organizační a funkční nekomplexnosti aparátu KSČ, ale také z pravděpodobné osobní nepřipravenosti či neschopnosti funkcionářů a pracovníků aparátu KSČ takový proces plynule rozvinout v několika málo měsících před únorem 1948 a po něm. Původní ideály o komunistickém systému, socialistické společnosti a roli komunistického tisku, či dnešním slovníkem řečeno médií, v ní zde narazily na reálné nároky na ovládnutí tak složité struktury, jako je státní aparát, média i samotná společnost. Nešlo tedy o rozpor mezi KSČ a společností, ale o to, že KSČ nebyla po únoru 1948 s to (a samozřejmě ani být nemohla) ovládnout společnost jako celek a bezzbytku jí dominovat.

Stěžejní studie věnující se turbulencím a krizím uvnitř stranického aparátu mezi lety 1948 a 1953, potažmo 1956, v devadesátých letech sledovaly převážně vztah vedení KSČ a společnosti a krizi definovaly nebo demonstrovaly především na této platformě. Karel Kaplan ve svých pracích vydaných po roce 1990 hovoří hned o několika obdobích krize stranického aparátu, přičemž ne vždy se jejich periodizace v jeho jednotlivých pracích kryjí – například období první krize komunistického režimu v ČSR postupně vřadil do dvou různých časových období. Většinou takto hovoří o době mezi lety 1953–1956, tedy o době, kdy došlo ke smrti Josifa Stalina a Klementa Gottwalda na jedné straně a ke XX. sjezdu KSSS na straně druhé – do tohoto období spadá také měnová reforma a projevy nespokojenosti dělníků s vládoucí mocí.³ V jiných textech řadí první krizi režimu již do období krátce po únoru 1948, nicméně ji nijak časově neohraničuje a v jiných textech se o ní již nezmiňuje.⁴ Toto období charakterizuje nesourodost postupu při vytváření samotného režimu, první projevy nespokojenosti s kroky vedení KSČ a vrcholící politické procesy. Tím by se ovšem – při srovnání jednotlivých Kaplanových pojetí a definic krize komunistického režimu u nás – dalo dojít k závěru, že

3 Viz např. Karel Kaplan: *Kronika komunistického Československa 1953–1956*, Brno: Barrister & Principal, 2005.

4 Tato „první“ krize režimu je popsána např. in: Karel Kaplan: *Československo v letech 1948–1953, II. Zkladatelské období režimu*, Praha: SPN, 1991, s. 13an.

KSČ (ať už ve vztahu ke společnosti jako takové, nebo v rámci vlastní struktury) procházela od února 1948 permanentní krizí až do roku 1957, tedy fakticky do nástupu Antonína Novotného a jeho vedení a do odeznění prvního „šoku“ z výsledků XX. sjezdu KSSS v roce 1956. Přičemž by se dalo konstatovat, že režim byl v krizi vlastně neustále, neboť společnost právě po roce 1956 začala prožívat uvolnění, nazývané také jako tání, tedy rozrušení kýženého, ale do důsledků nenaplněného rigidního a direktivního vztahu mezi vládou či vládnoucí mocí a společností.

Tato nesourodost konstatování o vývoji mocenské struktury KSČ po únoru 1948 stála na počátku úvah ústících v předkládanou práci. Všichni autoři, kteří ať už mezi lety 1948–1989 (převážně exilové), nebo později psali o krizi uvnitř komunistického režimu, sledovali hlavně motivy krize a její vliv na vztah KSČ – československá společnost. Ať šlo o otázky ekonomické, zemědělské, národnostní, sociální, kulturní a další, vždy autoři krizi sledovali jako výsledek snahy KSČ společnost ovládnout a nemožnost tohoto cíle zároveň dosíci (z důvodů kapacitních, ideových či intelektuálních). U části historiků, především u těch, kteří část své kariéry působili v rámci komunistického režimu a část, ať už exilovou, nebo po listopadu 1989, mimo něj, šlo při tomto kritickém nazírání samozřejmě spíše o zpětný pohled. Uvnitř komunistického státu se diskuse, alespoň ta veřejná, o krizích uvnitř KSČ přirozeně nevedla, neboť by její demonstrování a deklarování „vedoucí úlohu“ relativizovala.

KSČ nicméně po většinu svého režimu hledala metody, jak buď dosáhnout původního cíle – ovládat společnost jako celek, nebo minimalizovat škody pramenící z faktu, že se jí vytčená dominance celostátního rozsahu do důsledku nepodařila. Tam, kde selhávaly nástroje řízení stranického aparátu jako nařízení a direktivy, kde se je nedařilo prosadit, tam zasahoval restrikcemi aparát ministerstva vnitra, který tak do jisté míry pomáhal akcelarovat celý proces ovládnutí společnosti a všech jejích struktur a rovin (ať už šlo o násilnou kolektivizaci v zemědělství, zatýkání odpůrců režimu či nepohodlných osob s odlišnými názory, nebo třeba zestátnování podniků a soukromých firem, cenzuru médií atd.). Nermalou roli v tomto procesu přirozeně hrála právě také média, která v optice komunistické ideologie byla platformou, jež mohla a měla pomoci s penetrací komunistické ideologie a politiky do všech vrstev společnosti. Jejich ovládnutí a řízení tak hrálo stěžejní roli, srovnatelnou s nároky na ovládnutí bezpečnostního aparátu, armády, hospodářství a dalších strategických složek, a to až po ty nejnižší úrovně systému, jako byly okresní, závodní nebo vesnické noviny.

Není tak náhodou, že v roce 1953 vzniká Hlavní správa tiskového dohledu (HSTD). Nešlo o osamocení krok, ale právě o součást nového systému řízení státu a společnosti – KSČ se za pět let od převzetí moci dobrala od snah o ovládnutí všech prvků společnosti na základě předpokládané spolupráce společnosti a nadšeného sdílení komunistických vizí, idejí a plánů k tomu, že cíle snáže dosáhne, když bude nižší stranické, ale i státní a samosprávné instituce státu využívat k plnění úkolů a ideově i funkčně je korigovat. Jak konstatuje Alexej Kusák, založení HSTD byl jeden z projevů toho, že KSČ je v krizi a hledá cesty, jak tuto krizi překonat.⁵ Podle Kusáka se KSČ dostala někdy v roce 1950 do krize a snažila se ji do roku 1952 vyřešit. V roce 1953, oslabena o Gottwalda a s rozrušenou strukturou vedení, se tedy rozhodla, namísto patřičné ideologické a organizační výchovy aparátu k tomu, aby byl nejen ideologicky na výši a samozřejmě zcela loajální, ale také po všech stránkách schopen ovládat a řídit zemi, rezignovat na tuto ambici a změnit aparát strany a na něj napojené organizace správních a kontrolních orgánů státní správy a samosprávy v orgány život ve straně, státě i společnosti vytyčující a především dozorující.

Projevuje se to nejen v průmyslu, zemědělství nebo zdravotnictví, kde je tento trend poměrně dobře sledovatelný, ale také v kultuře, kde po únoru 1948 oblastem kulturního a společenského života společnosti dominovaly odbory (ROH) a oddělení stranického aparátu na úkor ministerstev (kultury, informací...), ale právě po roce 1952 se začala role měnit a také v zápisech z jednání jednotlivých odborů je tento vývoj jednoznačně čitelný.⁶ V roce 1953, se vznikem HSTD, tak i na toto pole vstoupila jako cenzurní, dohlížecí orgán státní moc v podobě ministerstva vnitra, kterému byla HSTD rozhodnutím vlády podřízena. Jednoduše řečeno, po pěti letech od převzetí moci došla KSČ k poznání, že její systém nemůže stát na idealistickém pojetí, kdy všichni věří společnému cíli a pro něj patřičně pracují, ale bylo třeba na všechny, včetně členů nižších úrovní vlastní hierarchie, náležitě dohlížet.

Média po únoru 1948 až do roku 1953 spadala organizačně pod státní správu (ministerstvo informací a osvěty, ale také pod ministerstvo školství, věd a umění či – tak jako vesnické noviny – pod ministerstvo zemědělství), ale mocensky je ovládal a korigoval tiskový odbor ÚV KSČ, a proto vznikaly kolem kompetencí v této oblasti četné spory. Ty vyřešilo v roce 1953 (přesně 22. dubna) právě založení HSTD náležející

5 Alexej Kusák: *Kultura a politika v Československu 1945–1956*, Praha: Torst, 1998, s. 444.

6 K tématu také viz Jiří Knapík: *V zajetí moci*.

pod ministerstvo vnitra⁷ a také zánik ministerstva informací.⁸ Vzhledem k faktu, že o úzkém propojení činnosti ministerstva vnitra a ÚV KSČ v tomto ohledu nemůže být pochyb, je zřejmé, že aparát komunistické strany ani po tomto organizačním sjednocení neztratil na tisk svůj vliv. Spíše naopak. Fakticky tak do kontroly médií oficiálně vstoupila také Státní bezpečnost, která do té doby neměla na činnost tisku výraznější institucionalizovaný vliv, což samozřejmě nebránilo potřebným ad hoc zásahům. Tímto rozdělením tak zanikl spor kolem vydávání a ovládání tisku a KSČ převzala média totálně pod svou kuratelou a separovala je od jiných institucí státní správy. Hledání pro KSČ optimálního systému řízení médií tedy souviselo také s hledáním optimální struktury vládnutí po únoru 1948 a rovněž s nutností tento systém definovat, ustavit a personálně obsadit. KSČ zřízením HSTD sice delegovala dohled nad médii do působnosti státní správy, ovšem svůj vliv tak jen upevnila,⁹ neboť ke kontrole tisku zvolila instituci pevně spojenou se svým mocenským monopolem. HSTD byla sice zařazena pod ministerstvo vnitra, ale už od svého vzniku byla stranicky řízena ústředním výborem KSČ, respektive jeho tiskovým odborem.

1.2 Komunistická diktatura, panství a ustavující fáze režimu

Ještě u tří pojmoslovných problémů je třeba se na chvíli zastavit. Tím prvním je posun v přístupu ke studiu období komunistické vlády u nás od pojmu totalita k pojmu diktatura. Ve shodě s mnoha autory současných studií o tomto období moderních českých, respektive československých dějin (Christiane Brennerová, Peter Heumos, Jaromír Mrňka, Matěj

7 Karel Kaplan – Dušan Tomášek: *O cenzuře v Československu v letech 1945–1956*, Praha: ÚSD AV ČR, 1994.

8 Ministerstvo informací a osvěty zaniklo k 31. lednu 1953 „v souvislosti s reorganizací vlády podle Gottwaldova návrhu“. Šlo o pokus Klementa Gottwalda překonat kompetenční spory mezi vládou a ÚV KSČ, které mělo vyřešit vytvoření jednotného orgánu sloučeného z politického sekretariátu KSČ a předsednictva vlády. Návrh se však po Gottwaldově smrti nerealizoval. Kopecký přešel na předsednictvo vlády a fakticky řídil jako místopředseda vlády ministerstvo školství a osvěty, ministerstvo vysokých škol, ministerstvo pracovních sil, Hlavní správu kinematografie, Hlavní správu polygrafického průmyslu, vydavatelství a obchod s knihami, Státní rozhlasový výbor a ČTK. Při další reorganizaci vlády v září 1953 byl pověřen vedením ministerstva kultury. Jana Pávoová: *Demagog ve službách strany. Portrét komunistického politika a ideologa Václava Kopeckého*, Praha: ÚSTR, 2008, s. 98.

9 Jakub Končelík – Pavel Večeřa – Petr Orság: *Dějiny českých médií 20. století*, Praha: Portál, 2010, s. 139.

Spurný, Jakub Rákosník a další) se také v této práci přikláním spíš k užití pojmu *diktatura* – ve spojení *komunistická diktatura*, *diktatura KSČ* a dalších. Teorie totalitarismu, ať už v podání svých nejvýraznějších autorů Carla Joachima Friedricha či Zbigniewa Brzezinského, nebo dokonce v mnohem trivializovanějším publicistickém podání, v zásadě „redukuje společnosti v příslušných *režimech* na pasivní subjekty absolutní vlády určité stranické elity a jí ovládaných represivních složek“, jak připomíná Matěj Spurný.¹⁰ Konceptu řízení, jak jej v práci podávám na příkladu regionálního a lokálního tisku, ale více odpovídá pojem diktatura. Ta sice „předpokládá principiální rozdíl mezi zkoumaným politickým systémem a moderní liberální demokracií, jenž spočívá zejména v destrukci oddělení výkonné, zákonodárné a soudní moci, v centralizaci politické moci, v kontrole hlavních zdrojů touto mocí a ve snaze podřídit moci jednotlivé, v liberální demokracii autonomní segmenty společnosti“.¹¹ Nicméně nevnucuje představu jen a pouze totalitní nadvlády relativně malé skupiny „majitelů moci“ nad zbytkem společnosti, ale umožňuje více zapojit také podřízené složky státního či stranického aparátu, potažmo občany jako takové, do celého systému a poukázat také na jejich ať už přitakávající, trpnou, či odporující roli.

Pojem diktatura tak vnímám jako otevřenější a umožňující zkoumat sociální vazby, osobnostní motivy, případně selhání direktivního řízení způsobená například osobní neschopností nebo laxností, což by v konceptu totalitárním v zásadě nebylo možné, nebo by jej to neustále rozrušovalo. Ke sledovanému období tak podobně jako Jaromír Mrňka a další autoři ve svých studiích přistupuji „z pozice nejvíce blízké aktérskému vnímání, tedy jako k historickému vývoji *s otevřeným koncem* (pojem Christiane Brennerové)“.¹²

Nutně jsem tak při vzniku práce musel narazit také na koncept *panství* německého historika a sociálního antropologa Alfa Lüdtkeho, inspirovaný už německým sociologem Maxem Weberem,¹³ který ale začal do české moderní historiografie pronikat zřetelněji až po napsání původní verze mého textu (2011), proto s ním v zásadě pojmoslovně téměř nepracuji, i když na jeho půdorysu určité společenské procesy popisuji. Lüdtkeho teorie panství (*Herrschaft*) předpokládá, že formy, jakými historičtí aktéři jednají, rozhodují a osvojují si podmínky a možnosti vlastní-

10 Matěj Spurný: *Nejsou jako my. Česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960)*, Praha: Anti-komplex, 2011, s. 24.

11 *Ibid.*, s. 24.

12 Jaromír Mrňka: *Svéhlavá periferie*, s. 11.

13 Max Weber: *Metodologie, sociologie a politika*, Praha: OIKOYMENH, 2009.

ho jednání, jak interpretují vlastní zkušenosti, vyjadřují se a pojmenovávají svět kolem sebe, z nich tvoří celek, nikoli bipolární svět rozdělený na ovládané a ovládající. Tím se koncept panství liší od zvyklostí běžných v liberální demokracii, kde sice moc může být v držení skupiny lidí, kteří nemusí být aktuálně ani společností respektováni, nepožívají u ní autority, ale tato moc je pouze dočasná, omezená volbami. V dlouhodobém politickém panství, jakým byla například československá komunistická diktatura, je ale vše jinak – moc je zdánlivě trvale v rukou určité skupiny jednotlivců, politické strany a jejich představitelů a společnost to také takto vnímá a respektuje to, i když proti tomuto faktu může revoltovat, s patřičnými následky, nebo jej trpně snášet či se snažit v jeho rámci také na různých úrovních etablovat. Bez konceptu panství není v zásadě čtyřicetiletá komunistická diktatura u nás uspokojivě vysvětlitelná.

Lüdtkeho panství je „silovým polem, jehož aktéři se spolu dostávají do nejrůznějších vztahů. Musí spolu vycházet, což může znamenat i to, že se navzájem vyhýbají nebo ignorují (...) Proti vládnoucím tu sice stojí ovládaní a vládnoucí se definují na základě toho, že jim jsou ovládaní k dispozici. I tito vládnoucí jsou ovšem závislí na různých proměnných – na sobě navzájem i na ovládaných. A ti zase nejsou jen pasivními adresáty pokynů vládnoucích.“¹⁴ Člověk v moderní diktatuře tak většinou není jen součástí jedné ze skupin, není jen ovládaný či ovládající, jeho role se proměňují a vyvíjejí, vykonává povinnosti určené mu hegemonem, sám ale zase jiné povinnosti na další deleguje a sám se při tom často snaží o získání určitého prostoru poskytujícího mu autonomii v rámci daného systému. V našem případě to bude poměrně dobře sledovatelné na pracovnících regionálních a lokálních úrovní aparátu KSČ, zvláště jeho činníků na poli médií a propagandy, ale také třeba na novinářích a jejich snaze naplnit nařízení a doporučení „shora“, a ovlivnit tak své publikum výměnou za možnost udržet si svou profesi, postavení, či dokonce část vlivu. Jak připomíná Matěj Spurný, právě byrokracie, ať už státní, nebo stranická, je v tehdejší Československu typickým příkladem – „distribuuje zákazy a požitky z centra moci, je na této moci zcela závislá, ale povětšinou nepatří k vrstvě lidí, kteří rozhodují“.¹⁵

V tomto ohledu se jako podnětná ukázala Spurného teze, že právě na tomto byrokratickém aparátu lze poměrně dobře demonstrovat, jak i v době tvrdého stalinismu existovalo v Československu uvnitř samot-

14 Alf Lüdtke: Einleitung: Herrschaft als soziale Praxis, in: *Herrschaft als soziale Praxis. Historische und sozialanthropologische Studien*, ed. Alf Lüdtke, Göttingen 1991, s. 12–13. Citováno dle: Matěj Spurný: *Nejsou jako my*, s. 14.

15 Matěj Spurný: *Nejsou jako my*, s. 15.

ného systému pnutí, které bylo nutně ovlivňováno také právě „zdola“. Právě lokální a regionální straníční funkcionáři, kterým se v práci budeme poměrně detailně věnovat, tak byli vystavováni konfliktům mezi státními a stranickými zájmy, ideologickými nároky a svými lokálními tématy, problémy, zvyklostmi, mentalitami, praxí a specifiky. „Místní vzorce jednání a často nereflektované vnímání skutečnosti jsou sice někdy vytlačovány dominantní ideologií či autoritativními rozhodnutími diktátorské moci, zároveň ale mohou hrát i aktivní roli. Ve snaze získat si podporu širokých vrstev společnosti je moc nucena přinejmenším v některých aspektech takové postoje akceptovat a snažit se o jejich zabudování do dosud dominantních diskursů.“¹⁶ Právě tímto konceptem panství a jeho sdílením v rámci sociální praxe je vysvětlitelná výsledná souhra celého mocenského systému, na kterém se komunistická diktatura mohla po celou svou dobu udržet v Československu u moci, neboť dříve nabízené výklady v rámci totalitárního konceptu, například argumentace celospolečenským strachem, sice nepostrádají svou relevantnost, ale nejsou po mém soudu obhajitelné jako jediné možné vysvětlení.

Také další inspirativní práce *Nervová vlákna diktatury* Mariána Lóziho, Matěje Bílého a Jakuba Šloufa teoreticky vychází z konceptu panství a z jeho předpokladu, že „oproti dřívějšímu statickému a jednosměrnému chápání moci tyto přístupy kladou důraz na interakci a dynamičnost vztahu mezi vládci a ovládanými – na proměny výkonu moci, která není jednou provždy definována, ale její povaha je neustále komunikována v rámci úsilí aktérů prosazovat své zájmy a legitimizovat své postavení. Přes komunikativní povahu vztahu mezi ovládanými a ovládajícími však vyjednávací pozice obou stran nejsou rovnocenné.“¹⁷ Autoři monografie *Nervová vlákna diktatury* proto sledují především předsedy krajských a okresních organizací KSČ, později vedoucí, respektive politické tajemníky, kteří získali na počátku 50. let minulého století v regionech silný hlas a vliv. Také tato práce sleduje výše jmenované pozice, přidává k nim ale také pro mediální prostředí relevantní funkce propagačních, tiskových či agitačních tajemníků odpovědných za média a propagandu v daném regionu, přičemž zhusta tito spadali do gesce právě politického, vedoucího tajemníka, a v regionech se slabým personálním zajištěním se dokonce kryli, kdy vedoucí tajemník okresu například přímo vykonával dohled nad tiskem a propagandou ve své oblasti.

16 Ibid.

17 Marián Lózi – Matěj Bílý – Jakub Šlouf: *Nervová vlákna diktatury. Regionální elity a komunikace uvnitř KSČ v letech 1945–1956*, Praha: Karolinum – ÚSTR, 2019, s. 8.

A ještě jedna pojmoslovná poznámka: Období od jara 1948 do roku 1956, tedy období, které tato práce sleduje, označuji jako *dobu ustavování* či *ustavující fázi režimu* a formování celého nového státního systému založeného na dominanci jedné politické strany. Historik Karel Kaplan tuto dobu nazývá zakladatelským obdobím režimu a jako jeden z hlavních principů či úkolů, které před KSČ po únoru 1948 stály, uvádí nutnost „položít základy nového, socialistického zřízení, a tak vymezit jeho konečnou podobu“.¹⁸ Pro termín ustavující jsem se nicméně rozhodl především proto, že lépe evokuje společenský pohyb, který takový proces, jako je ovládnutí státu a jeho struktur jedinou politickou silou, nutně představuje. Založit lze věc jednorázově, v krátkém časovém úseku, ustavit ji však může trvat delší dobu a leccos se při tom může proměnit, což je pro charakteristiku tohoto období výstižnější. Zvláště, pokud vše sledujeme na materiálu tak nestatickém a proměnlivém, jako jsou média, jejich ideové ukotvení, mocenské ovládnutí, či dokonce jejich obsahy, i když těm se budeme věnovat jen v rovině ilustrace či dopadu naplňování příslušných politických směrnic.

18 Karel Kaplan: *Kronika komunistického Československa 1953–1956*, s. 16.

2. Současný stav výkladů a pramenná základna textu

2.1 Od mocenského monopolu k vyjednanému panství (Zdroje a stav výzkumu k tématu komunistické diktatury a představ o centralizovaném řízení)

Karel Kaplan, stejně jako řada dalších historiků či sociologů mladší a střední generace¹⁹ dokládá, že KSČ neměla od samého počátku svého mocenského monopolu dostatek kapacit (personálních ani odborných), aby naplnila své cíle, a tak muselo dojít a docházelo k hledání řešení, jak systém správy státu nastavit tak, aby fungoval v souladu s ideologií KSČ, ale zároveň aby pracovníci aparátu nebyli pověřeni reálnou správou celé země ve všech oblastech, na což právě neměli kapacity.²⁰ Je přitom pravděpodobné, že si až na malé výjimky sami komunisté tyto problémy uvědomovali buď málo, nebo je marginalizovali – moc ve státě jim zdánlivě nezpochybnitelně patří, většina alespoň formálně deklaruje souhlas nebo mlčí a těch několik potížitů nebo odpadlíků lze vždy odsunout na kraj společnosti a nedat jejich hlasu prostor.

Ne vždy se to ale vedlo. Projevy tzv. krize komunistického režimu v Československu v 50. letech 20. století shrnuje například Jiří Pernes ve své stejnojmenné studii.²¹ Na rozdíl od Knapíka a Kaplana si všímá

19 Např. Petr Bednařík – Jan Cebe: Vývoj médií v Československu od února 1948 do prosince 1950, *Sborník Národního muzea v Praze, řada C – Literární historie* 53, č. 1–4 (2008), s. 53–56. Muriel Blaive: *Promarněná příležitost, Československo a rok 1956*, Praha: Prostor, 2001. Karel Kaplan – Pavel Kosatík: *Gottwaldovi muži*, Praha: Paseka, 2004. Jakub Končelík – Pavel Večeřa – Petr Orság: *Dějiny českých médií 20. století*. Jiří Pernes: *Krise komunistického režimu v Československu v 50. letech 20. století*, Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2008.

20 Karel Kaplan: *Proměny české společnosti 1948–1960*, I, Praha: ÚSD AV ČR, 2007. Karel Kaplan: *Kronika komunistického Československa 1953–1956*.

21 Jiří Pernes: *Krise komunistického režimu v Československu v 50. letech 20. století*.

také faktu, že už v samotných 50. letech kromě stranických interních materiálů poukazovali na tento fakt exiloví českoslovenští autoři jako třeba Ivo Ducháček nebo Pavel Tigríd.²² Oba novináři publikovali své studie v Tigrídově Svědectví v roce 1958 k desátému výročí únorového převratu z roku 1948, nikoli tedy v době, kdy se první velká krize uvnitř samotného systému děla (rámcově od roku 1950 do roku 1953), ale až po událostech spojených s XX. sjezdem KSSS a s odhalením tzv. kultu osobnosti a po maďarských a polských revoltách. Stejně jako oni sleduje nicméně také Pernes převážně projevy především celostátní a mezinárodní, nikoli samotnou krizi režimu tzv. zevnitř vlivem nemožnosti jej v plné síle rozvinout a ustavit, jak to požadovala ideologie komunistické strany a její představy o tzv. komunistické revoluci a o své vlastní mocenské dominanci. Tedy tak, jak na ni budeme nahlížet především my – nikoli primárně jako konflikt KSČ vs. společnost, ale na ose vedení KSČ vs. nižší složky jejího aparátu.

Proces centralizace po únoru 1948 a v padesátých letech se netýkal zdaleka jen kultury, jak ji ve svých studiích mapuje Jiří Knapík, politiky nebo hospodářství či médií, jak se jimi budeme zabývat my, dopadala v zásadě na všechny oblasti a obory. Výjimkou nebylo ani školství, zvláště pak to vysoké, univerzitní. Markéta Devátá a Doubravka Olšáková ve svých studiích²³ například sledují dopad tohoto vnitrostranického procesu na univerzitní prostředí, přičemž také ony konstatují, že na přelomu let 1952 a 1953 i zde dochází ke kritice nastoleného kurzu a také na poli vzdělávání hledá v této době ústřední aparát KSČ cesty, jak reformovat již jednou, po únoru 1948, reformované, a zvažuje, jestli jít cestou sovětizace, tedy kopírovat doslovně cestu k socialistickému školství, jak ji ve svých podmínkách po roce 1918 ušel Sovětský svaz, nebo se rozhodnout pro zkopírování výsledku tohoto procesu, a jít tedy cestou

22 Ivo Ducháček například ve své studii *Deset let, která otřásla světem. Profil čs. komunismu 1948–1958*; Pavel Tigríd ve své knize *Marx na Hradčanech. Pokus o pohled na československou otázku po únoru*. Viz Jiří Pernes: *Krize komunistického režimu v Československu v 50. letech 20. století*, s. 5an.

23 Doubravka Olšáková – Jiří Janáč: *Kult jednoty: stalinský plán přetvoření přírody v Československu 1948–1964*, Praha: Academia, 2018. Doubravka Olšáková: *Věda jde k lidu!: československá společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí a popularizace věd v Československu ve 20. století*, Praha: Academia, 2014. Doubravka Olšáková – Tomáš Hermann: *Plánování socialistické vědy: dokumenty z roku 1960 ke stavu a rozvoji přírodních a technických věd v Československu*, Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2013. Markéta Devátá a kol. (ed.): *Pojetí a prosazování komunistické výchovy v Československu 1948–1989*, Praha: ÚSD AV ČR, 2020. Markéta Devátá: *Marxismus jako projekt nové společnosti: dvě studie ke společenským vědám (1945–1969)*, Praha: ÚSD AV ČR, 2014. Markéta Devátá – Jiří Kocian – Jiří Pernes: *Českoslovenští komunisté a jejich strana*, Praha: Středisko společných činností AV ČR, 2017.